

Б94

ІХІРДА
— СІЧНІ
— ГОДІВІ ПОЛІТІВІ

В.С.БУЧНЕВИЧ

ПОЛАТЯВСЬКІ ПІДЗЕМЕЛЛЯ

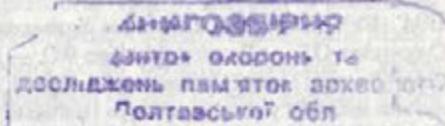
ISBN 966-95574-5-2

ПОЛТАВА
1999

10

100-ЛІТІЯ ПОЛАТЯВІ

В.Є.Бучневич

ПОЛТАВСЬКІ ЩІЗЕМЕЛЛЯ

Серія
“Джерела з історії Полтавщини”

Випуск I.

Полтава
“Археологія”
1999

Б94 БУЧНЕВИЧ В.С. Полтавські підземелля / Підг. до друку та комент. Коваленко О.В., Супруненка О.Б. — Долаток: Моксік В.О. — Полтава: "Археологія", 1999. — 16 с.: іл. — Серія "Джерела з історії Полтавщини". — Вип. 1. — Укр., рос. м. — (Центр охорони та дослідження пам'яток археології управління культури Полтавської обласної адміністрації. ПП Друкарня "Гротеск").

Невелика праця В.С.Бучневича (1860-1928) присвячена загадковим підземним спорудам міста Полтави, так званим, підземеллям — підземним ходам, скованкам, лъхам тощо, спорудженим за доби пізнього українського середньовіччя. Робота, не дивлячись на більше ніж 100-літній вік, не втратила своєї актуальності та новизни і продовжує залишатися одним з найбільш докладних та цікавих досліджень, присвячених стародавнім полтавським підземним комунікаціям XVII-XVIII ст.

Для істориків, краєзнавців, студентів, учнів шкіл, широкого кола читачів.

Підготовка до друку та коментарі:

Коваленко Оксана Валентинівна

Супруненко Олександр Борисович

Долаток:

Моксік Володимир Олександрович

ISBN 966-95374-5-2

© Бучневич В.С., 1902, 1999

© Коментарі: Коваленко О.В., Супруненко О.Б., 1999

© Долаток: Моксік В.О., 1999

© ВЦ "Археологія", 1999

На честь 1100-річчя Полтави ВЦ "Археологія" Центру охорони та дослідження пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації разом з ПП Друкарнею "Гротеск" започатковують серію брошур "Джерела з історії Полтавщини", які будуть розкривати призабуті чи досі не знані сторінки історії міста на Ворсклі. Перша з публікацій присвячена загадковим підземеллям в історичній частині обласного центру, на наш погляд, фахово описаним полтавським істориком-краєзнавцем В.С.Бучневичем.

Василь Євстафійович (Остапович) Бучневич (10.07.1860-11.04.1928) — знаний полтавський історик, відомий широкому загалу дослідників минулого не тільки Полтавщини, а й всієї Лівобережної України.

Краснавець, історик Полтави народився в сім'ї військовослужбовця в Ямпільському повіті Кам'янець-Подільської губернії. 1865 року разом з батьками переїхав до Полтави, де навчався в Полтавській гімназії.

З 1881 року — на державній службі. У Полтаві він працює канцеляристом окружного суду. В 1885 році переїзджає до міста Ромен Полтавської губернії, де стає помічником секретаря Роменського з'їзду мирових суддів та судовим приставом. Пізніше працює в губернській переписній комісії. З 1904 р. повертається до Полтави, де продовжує службу на посаді судового пристава окружного суду.

В.С.Бучневич — активний сподвижник діяльності Полтавської вченої архівної комісії, автор ряду публікацій з історії Кременчука, Ромен, Полтави. Публікувався у часописах "Полтавские губернские ведомости", "Полтавский вестник", "Киевлянин", "Полтавские епархиальные ведомости" та інших. Найвідоміша його праця — "Записки о Полтаве и ее памятниках", яка витримала два видання, на сьогодні є бібліографічним раритетом (Полтава, 1882, 1902).

Як відзначають дослідники, цінність робіт В.С.Бучневича полягає в тому, що він зібрав у своїх працях, використав і доніс до сучасного читача назавжди втрачені джерела та матеріали з історії Полтавщини XVII - початку ХХ століття.

Пропонована читачеві робота — відредагований автором, частково скорочений ним же, самостійний розділ відомої праці "Записки о Полтаве и ее памятниках". Вона наводиться мовою оригіналу, зі збереженням стилістики, за сучасною орфографією.

ПОЛТАВСКИЕ ПОДЗЕМЕЛЬЯ

Ежегодно весной, когда земля, согретая весенним солнцем, окончательно оттаивает, на улицах Полтавы, а также и во многих дворах образуются провалы, вроде круглых колодцев. Большая часть этих провалов особенного вреда не причиняет, но некоторые из них во дворах, под постройками, разумеется, неизбежно приносят убытки домовладельцам. Глубина таких провалов различна, обыкновенно — от едва заметной свежей впадины и до полутора сажен. Наибольшее число провалов приходится на Александровскую улицу¹, преимущественно начиная от соборной церкви². Замечательно, что провалы случаются только в возвышенной части города, в низменной же их вовсе не бывает. Как ни часто эти провалы в Полтаве, однако, до последнего времени почти никто не обращал на них внимания, не смотря на то, что это странное явление в высшей степени любопытно.

Происхождение этих провалов, впрочем, известно; оно объясняется тем, что на всем пространстве города, где они случаются, имеются подземные ходы или подкопы; кем и когда сделаны эти подкопы, точно определить невозможно. Существует предание, будто эти подкопы подведены в 1608 году одним козаком Миргородского полка, по фамилии Масло, поселившимся с шестью козачьими семьями на возвышенном месте, над Ворсклой, а затем, присоединившим к поселению своему для большей безопасности от нападений татарских, несколько козачьих семей из-под Голтвы³, — местечка на р.Псле, в Кобелякском уезде. Эти-то поселенцы, по народному преданию, и устроили под старым городом существующие до настоящего времени подземные ходы и подкопы, как убежища во время набегов татар. По другому преданию, эти подкопы подведены шведами для взрыва Полтавской крепости. Говорят, будто Петр Великий, узнав о существовании этих подкопов, повел против них контр-мины и, выбрав оттуда приготовленный шведами порох, лишил их возможности привести в исполнение свое намерение. Существует еще несколько преданий в этом роде, не подкрепленных, однако, никакими историческими данными. С гораздо большей вероятностью можно отнести происхождение Полтавских подкопов к доисторическим временам, хотя и для такого предположения нет положительных данных. Поэтому приходится довольствоваться несколькими случайными открытиями, сделанными при постройке домов.

Полтава, вул.Бр.Литвинових, 15. Дослідження підземного ходу XVII-XVIII ст.

Розкопки Центру охорони та дослідження пам'яток археології, 1998 р.

Фото Супруненка О.Б.

Подземелья эти, или подкопы, идут на глубине 3-6 сажень от поверхности земли⁴, с водообразными проходами, высотою в рост человека, а шириной в три и более аршина. Местами они снабжены слуховыми окнами, в виде круглых воронок, служившими для удаления вредного воздуха; они соединялись между собою отверстиями, проделанными в земляных простенках, сквозь которые свободно мог пролезть человек. Все это скорее ведет к заключению, что подземелья служили убежищами и хранилищами на случай нашествия неприятелей, особенно, если вспомнить существовавшие во второй половине XVII ст. набеги крымских татар на Полтаву⁵.

В этом отношении любопытен был дом на Петровской площади⁶, выше Подольской горы⁷, большой, каменный, двухэтажный, с непомерно толстыми стенами, узкими, на подобие амбразур, окнами и несгораемою железою без дерева крышею, принадлежавший в XVIII-м столетии надворному советнику Павлу Яковлевичу Руденку⁸. Дом этот Руденком от-

дан был правительству, в нем помещались казармы кантонистов, затем с 1823 года училище чистописцев, с закрытием которого в 1861 году — цейхгаузы и друг. Со введением земских учреждений, 1 января 1864 г., и передачи затем приказом общественного призрения упомянутого дома в ведение земства, этот последний памятник до-Петровский был разобран в 1870 году и заменен в 1872 году новым домом земства¹⁰, выходящим главным своим фасадом на Петровскую площадь*.

В подвальном этаже описанного дома Руденка существовал подземный ход**, выложенный в шее кирпичем, залитым вместо извести оловом, идущий сперва одним коридором, а потом разветвляющийся. Молва гласит, что отец Руденка имел ватагу удальцов, с которыми и сам по временам ходил на татар, и что подземные ходы из-под его дома пронизывают всю старую Полтаву.

В высшей степени интересны сведения и наблюдения, произведенные над этими минами местным археологом И.А.Зарецким¹¹, которые и приводим здесь. В первый раз, говорит Зарецкий, ему удалось заглянуть в эти подземелья в 1889 году, при постройке дома возле Спасской церкви¹², по Александровской улице. Здесь, при копании фундамента для канавы, в нескольких местах пробовали буравом и там, где бурав падал свободно, прокапывали канавы до дна подземелий, при чем приходилось углубляться до десяти аршин от поверхности¹³. Необходимо прибавить, что на такой же глубине оказалось дно и большинства подземелий, осмотренных Зарецким. За исключением общей черты, что дно их лежит почти на одной глубине, — размер и устройство их различны; все они устроены полукруглым сводом, вышина которого — от полутора до четырех аршин, а ширина — от двух с половиной и до восьми аршин¹⁴; низкие подземные ходы выкопаны в плотной желтой глине, более-же высокие, широкие, местами, еще на несколько сажень подкреплены кирзовыми или деревянными сводами. Те и другие своды устроены весьма прочно; деревянные своды помещаются на толстых дубовых балках, из таких-же брусьев и досок, которые сохранились настолько прочно, что и теперь могут быть употреблены для всякой постройки. На кирпичах не имеется никакой метки и по виду они не древнее XVII века¹⁵.

* Постройка этого дома обошлась свыше 45 000 рублей.

** Ход этот окончательно был закрыт в 1893 году.

Такие подземные сооружения расположены то рядовым порядком, то пересекаются одно другим, или расходятся на несколько рукавов или ходов. Начала и конца их определить не удалось, но, повидимому, они простирались иногда, по крайней мере, сажень на двести; проникнуть в них глубже трех сажень невозможно, вследствие обвалов и удушливости воздуха, в котором даже свеча гаснет. Возле Спасской церкви удалось определить несколько входов в подземелья, из которых два обставлена по бокам дубовою ставней¹⁶ и имели, на пространстве семи или восьми сажень, четыре колена, направленных в разные стороны; ширина этого входа — всего один аршин, вышина — до четырех, вышина кирпичного свода — до двух аршин с половиной и почти столько же в ширину; все три входа обращены на восток, к Ворскле. Проследив всю раскопку от начала до конца, Зарецкому, однако, не удалось найти ни одного предмета древнее XVII в.¹⁷ Под деревянным сводом, служившим, по всей вероятности, покрышкою погреба, еще в прошлом столетии, найдена масса черепков битой фаянсовой и другой посуды, а в одном месте — раздавленная чашка с блюдцем саксонского фарфора, с клеймом, множество битых стеклянных бутылок и бутылочек, в которых сохранились остатки различных веществ и, между прочим, большие штофы и стеклянные кувшины, содержащие когда-то наливку, от которой под осколкам сосудов лежали смешанные одни с другими косточки сливы, вишни, груш и ананасу. Один штоф, в 1/4 ведра, со следами наливки или вина, удалось взять целым; кроме того, нашлось несколько целых склянок и фланчиков разного вина; в одном месте, в рукаве погреба, на пространстве сажени, стояло штук пятьдесят бутылок, наполненных самою солоноватой жидкостью и закупоренными обычновенными пробками; бутылки эти имели вид современных нам пивных. Далее, в нескольких местах, найдены: звено медных удил от уздечки (не древних), две деревянные курительные трубки, горшочек с загустевшим дегтем и несколько медных монет времен Петра II и Анны. Вот все, что открыто под землей; в земле же, сверху этих подземелий, найдены, среди различных отбросов, польские и шведские монеты.

Второй случай, когда можно было заглянуть в такие же подземелья, представился в 1891 году, при постройке дома купца С.Е.Чеботарева¹⁸, недалеко от угла Александровской улицы, на Петровской площади, где в разных направлениях оказались тождественные вышеописанным подзе-

Полтава, Червона площа. Малюнки на склепінні підземного ходу XVII-XVIII ст., нанесені кіттявою смолоскипу. Вентиляційний душник на склепінні. 1979 р.
Фото Супруненка О.Б.

мелья, и одно из них с деревянным сводом. Глиняные подземелья оказались так чисты внутри, как будто были только что выкопаны и не содержали ни одного предмета, кроме таких-же черепков посуды, как и возле Спасской церкви, т.е. не древнее XVII века; в деревянном-же погребе их найдено множество, но, к сожалению, весь этот погреб засыпан разным сором. В слое отбросов выше этих подземелий найдена одна медная польская монета Яна III²¹. Тоже самое наблюдалось в подземельях, оказавшихся во дворе старого городского училища в 1895 году^{*} и, в особенности, во дворе, бывшем Волхиновой, на углу Александровской и Сретенской улицы, при постройке в 1897 году** нового здания для Полтавского отделения государственного банка²².

Достойно внимания, что подобного рода подземные ходы встречаются в Полтавской губ. Еще в местечках: Беликах, Великих Будицах и Опошне, здесь имеются не только старинные подземелья, быть может ровесники Полтавским, но возникли, со временем, и новые.

Что касается древностей, находимых в почве Полтавы, то о них можно сказать весьма мало; известно только то, что где бы в городе не копали, везде попадаются человеческие кости и старинные монеты, но другие предметы древности редко попадаются в руки знатока. Человеческие кости находят не

только в разрозненном виде, но и цельными костяками, а иногда и целыми кладбищами. Древность этих костяков весьма не одинакова; одни из них могут быть отнесены ко временам доисторическим, другие — к IX или XII в.²³ и трети — к XVII в. Наиболее древнему поселенцу Полтавы мог принадлежать костяк, найденный на Мало-Садовой улице, череп которого по размерам относится к так называемым — большеголовым²⁴. Над двумя подземельями, в двух местах, на глубине двух с половиной аршин, найдены два человеческих костяка, лежавшие головами на запад — один в прямом, а другой в согнутом положении и на правом боку. На руках первого оказались надетыми бронзовые перстни, в ушах же проволочные серьги, а на шее двадцать штук стеклянных золоченных бус; между бусами находилась круглая бронзовая ажурная пряжка, с изображением бычачьей головы²⁵. Костяки эти не древнее XII столетия²⁶. Поверх костяков найдена, как выше упомянуто, медная польская монета Яна III. Монеты, найденные в Полтаве, также относятся не к одному времени. Так, против Спасской церкви найдена медная римская монета Гонория²⁷; затем, в разных местах города найдено множество одиночных польских монет: Сигизмундов, Яна III и Станислава-Августа, несколько шведских: Густава-Адольфа, Христины и Карла X, но монеты Карла XII не попадалось ни разу. Смесь монет польских и шведских — золотых и серебряных — оказалась в одном только кладе. Русские монеты, находимые в Полтаве, как одиночными экземплярами, так и целыми кладами, относятся к Петровскому и позднейшим временам²⁸.

* См.: "Полтавские губернские ведомости", 1895 г., № 101.

** То же, 1897 г., № 139.

ПРИМІТКИ

1. *Олександрівська вулиця* — сучасна вулиця Жовтнева в Октябрському та Київському районах міста, що проходить від Червоної площі до площа Зигіна. В різні часи мала назви: Мостова (фіксується на плані 1722 р.), в другій половині XVIII ст. — Успенська, наприкінці XVIII ст. — Пробивна. На початку XIX ст. отримала назву Олександрівської на честь імператора Олександра I (1801-1825). Вона з'єднувала тодішні Соборну та Круглу площи. Переименована в 1922 р.

2. *Соборна церква* — Успенський собор. Побудований 1748-1770 рр. на місці дерев'яного, за зразком Хрестовоздвиженського собору (1650 р.) Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, в стилі бароко архітектором Стефаном Стабанським (Степаном Стобенським). В 1934 р., у ході антирелігійної кампанії, був зруйнований. Про історію собору див.: Рудинський М. Архітектурне обличчя Полтави. — Полтава, 1919. — С.18-24; Вечерський В. Успенський собор у Полтаві // Пам'ятки України. — К., 1992. — № 2-3. — С.65-66; Наливайко І. Успенському собору бути // Зоря Полтавщини. — м.Полтава. — 1996. — 3 вер. — С.4; Ротач П. Біль гнізда соловейка: Літературно-краєзнавчі студії. — Полтава: Полт. літератор, 1993. — С.47-52.

3. *Говтва (Голтва)* — давньоруське і пізньосередньовічне поселення, у XVI-XVIII ст. — укріплене містечко, сотенний та повітовий центр поблизу владіння у р.Псьол її лівого притока — р.Говтва. Знаходився на мису правого корінного берега Псла, поряд із сучасним с.Приліпка Козельщинського району Полтавської обл., навпроти с.Говтва того ж району. Рештки укріплень збереглися в ур.Шар-гора (Говтвянська гора). Їх опис див.: Ляскоронський В.Г. Городища, курганы и длинные (змиеевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы // Тр. XIII Арх. съезда. — М., 1907. — Т.1. — С.158-161. — Рис. 26; Падалка Л.В. О древних городках, городищах и насыпных валах на территории нынешней Полтавской губернии // Тр. ПУАК. — Полтава: ПУАК, 1905. — Вып.1. — С.191-192. Археологічні знахідки датують поселення на Шар-горі XII-XIII і XIV ст. (фрагменти кружальної кераміки, обстеження О.Б.Супруненко). Літописні згадки про Голтав (Голтов, Голтву) належать до 1095/1096, 1105, 1109 та 1111 рр. Під 1615 р. населений пункт згадується як слобода Олтва, в якій за листрацією Черкаського староства вже було 250 дворів. Говтва позначена на карті Г.Л. де Боплан, укладеній за його власними обмірами у кінці 1630-х рр. З околицями Говтви пов'язаний розгром польською шляхтою козацько-селянських загонів Я.Острянина (Остряниці) 1 травня 1638 р. Див: Коринний Н.Н. Переяславська земля. X — первая половина XIII века. — К.: Наук. думка, 1992. — С.56,239,245,254; Полтавщина: Енциклопедичний довідник. — К.: УЕ, 1992. — С.181-182,629-630.

4. *3-6 сажень* — рівні залягання полтавських підземель, визначені В.О.Бучневичем, — 3 та 6 сажень (6,4 і 12 м), в цілому відповідають більш пізнім спостереженням за своєрідною «ярусністю» розташування підземних комунікацій і схованок. Глибина у 5-6 м найбільш характерна для переважної більшості ходів і

льохів, провали яких обстежені у ХХ ст.

5. *Набіги кримських татар* — Полтава неодноразово зазнавала татарських погромів, зокрема знаходилася поблизу так званого Муравського шляху — відомого напрямку грабіжницьких походів на Україну загонів Кримської і Ногайської орди. Особливо спустошливими вони були в 1658, 1659 рр., востаннє — сталися в 1693 та 1695 рр.

6. *Петровська площа* — сучасна пл.Леніна, між вул. Жовтневою, Гагаріна та Комсомольською, в Октябрському районі Полтави. Закладена на початку XIX ст. на місці фортифікаційних споруд — валу, рову і гlosісу Полтавської фортеці, між першим та п'ятим бастионами.

7. *Подільська гора* — одне з підвищень ділянки плато мису правого корінного берега р.Ворскла, між Соборним майданом, Панянкою і Мазурівським яром, де розташовувалася історична частина Полтави. Назву отримала через розміщення тут в XVII-XVIII ст. Подільських воріт, що з'єднували цитадель і передмістя. Край цього мису (в межах сучасної Червоної пл. — Соборного майдану) в кінці XIX - на початку ХХ ст. отримав назву Іванової гори (від імені класика нової української літератури І.П.Котляревського), за місцем його проживання.

8. *Руденко Павло Якович* — визначний мешканець Полтави. Залишилося небагато відомостей з його біографії, а саме, що походив він зі славного козацького роду Руденків. На поч. XIX ст. — полковник, потім надзвірний радник. Був відомий як ктитор Воскресенської церкви та фундатор першого пам'ятника Полтавській битві, який збудував задля уваслення свого предка, що залишив по собі слід під час облоги Полтави шведами. В одній із вилазок Яків Руденко потрапив у полон, а після червневої битви 1709 р. був визволений. Пам'ятник не зберігся — на початку XIX ст. був зруйнований. Див: Павловский И.Ф. Битва под Полтавой и ея памятники. — Изд. 2-е. — Полтава, 1908. — С.189-191; Павловский И.Ф. Полтавцы, иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII ст. — Полтава: Изд. ПУАК, 1914. — С.247-248.

9. *Будинок Руденка* — побудований наприкінці XVII ст., на подвір'ї сучасного Полтавського краєзнавчого музею. Чи не єдина полтавська кам'яниця цього часу, що збереглася до третьої четверті XIX ст., а саме — до 1870 р., коли був розібраний. На початку XIX ст. переданий для використання міської владі; тут розташувалися казарми кантоністів, а з 1823 по 1861 рр. — школа чистописців. Згодом, з 1864 р., — цейхгаузи й інші земські установи.

10. *Перший Будинок Полтавського земства* — споруджений на місці сучасного Полтавського краєзнавчого музею за проектом земського техніка Ф.Ниценка в 1872-1874 рр. Див.: Ханко В.М. Будинок Полтавського земства — програмний твір українського стилю // Полтавський краснавчий: сторінки історії та колекцій. — Полтава, 1991. — С.26.

11. *Зарецький Іван Антонович (1857-1936)* — відомий полтавський археолог, етнограф, фотограф, земський і громадський діяч, почесний громадянин (1902), уродженець с.Лютенська Гадяцького пов. Полтавської губ. В кінці 1880-х рр.

працював настроювачем фортепіано в Полтавському інституті шляхетних дівчат, проводив археологічні розкопки за власний рахунок у Поворсклі. З 1891 р. — співробітник Управи Полтавського земства, один із фундаторів земського Природно-історичного музею, куди згодом передав зазначені В.О.Бучневичем знахідки з території міста. Див.: Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Археологічні дослідження І.А.Зарецького в Полтаві // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава, 1990. — С.41-47; 100 років Полтавському краєзнавчому музею / ТД, каталог ювіл. виставок / Заред. Супруненко О.Б. — Полтава, 1991. — С.19,22; Супруненко А.Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания) // Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава, 1990. — С.6-8.

12. *Будинок біля Спаської церкви* — півтораповерховий цегляний будинок по вул.Олександровській (сучасній Жовтневій, 8), відомий більшості полтавців, як місце розташування Палацу запису актів громадянського стану.

13. *10 аришин* — 7,1 м.

14. *Від 2,5 до 8 аришин* — від 1,8 до 5,7 м.

15. *Не давніше XVII ст.* — дійсно, знахідки найдавнішої цегли в межах Полтави датуються часом не пізніше кінця XVII ст. Більш часто у провали різних підземель потрапляли цеглинни та їх уламки середини - другої половини XVIII, а то й XIX ст. Отже, В.О.Бучневич виявляє свою компетентність у можливостях датування споруд за будівельними залишками.

16. *Дубові ставні* — тут наводиться документально достовірний опис І.А.Зарецького конструкції входів до підземель, які досліднику довелося бачити на власні очі. Див.: Бучневич В. Полтавские подземелья (мины) // Полтавские губернские ведомости. — Полтава. — 1891. — 20 липня. — № 55. — С.2.

17. *Ні одного предмета давніше XVII ст.* — позиції І.А.Зарецького та В.О.Бучневича щодо датування полтавських підземель співпадали. Обидва вони вважали, що початок спорудження ходів, сховищ і льохів припадає на XVII ст. Часом їх найінтенсивнішого спорудження вбачали останню третину XVII - початок XVIII ст.

18. *Будинок Чоботарьова* — будинок купця С.Є.Чоботарьова, зведеній на його замовлення 1891 р., на розі Петровської пл. та Олександровської вул., вірогідно, на місці сучасного житлового будинку № 15 по вул. Жовтневій чи приміщення кафе поряд з краєзнавчим музеєм.

19. *Ян III* — Ян III Собеський (1629-1696) — король Речі Посполитої з 1674 по 1696 рр. Відомий, як полководець, що брав участь у Зборівській 1649 р. битві та битві під Берестечком 1651 р.

20. *Відділення Державного банку* — будинок Полтавського відділення держбанку в XIX ст. знаходився на розі вул. Олександровської (Жовтнева) та Стрітенської (Комсомольська), навпроти Стрітенської церкви.

21. *Кінець IX чи XII ст.* — віднесення найдавніших полтавських старожитностей В.О.Бучневичем до кінця IX-XII ст. у цілому співпадає з сучасними уявленнями про існування літописної Лтави — IX-XIII ст., підтвердженими археологічними

розкопками 1946, 1990 та 1997 рр.

22. *«Большеголовый»* — В.О.Бучневич занадто перебільшує розміри черепа похованого. Типове, напевне, давньоруське випростане на спині безінвентарне (?) поховання, відкрите в 1890-х рр. на Мало-Саловій вул. (сучасна вул.Короленка), позначало можливе розташування одного із некрополів посаду літописної Лтави. Див. про вул.: Гейдельберг М. Улицы старой Полтавы: Метод. м-лы. — Полтава, 1988. — С.19.

23. *Пряжка «с бычьей головой»* — мається на увазі залишки некрополя пізньороменського городища Лтави кінця X - початку XI ст., відкриті біля колишнього будинку Полтавського губернського земства в 1889-1891, 1893 та 1902 рр. Речі зі складу інвентаря поховань були передані І.А.Зарецьким до земського музею. Див.: Зарецкий И.А. Клад, найденный при селе Малая Перещепина Константино-градского уезда Полтавской губернии // Труды Полтавской ученої архивной комиссии. — Полтава: ПУАК, 1912. — Вып.9. — С.205; Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Вказ. робота. — С.44-45; Супруненко О.Б. Маловідомі некрополії києво-руської доби на Полтавщині // Роль рannих міських центрів у становленні Київської Русі: М-ли польового іст.-арх. семінару (серпень 1993 р., с.Зелений Гай Сумського р-ну Сумської обл.). — Суми, 1993. — С.59-61. Бронзовий розділовач ремінців, про який ідеється, має аналогії серед поволжських кочівницьких старожитностей VIII-X ст. Про нього див.: Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю музея. — Полтава: Полт. держ. музей, 1928. — Т.1. — С.55. — Табл.VIII, 34.

24. *Кістки не давніше XII ст.* — датування комплексів В.О.Бучневичем помилкове — поховання відносяться до початку XI ст.

25. *Монета Гонорія* — В.О.Бучневич за даними І.А.Зарецького наводить відомості про виявлення мідної монети римського імператора Гонорія (395-423); знахідки таких монет порівняно рідкісні в Україні. Так, золоті монети Гонорія входили до складу Мало-Рубільського скарбу 1891 р. на р.Мерла. Див.: Кропотkin В.В. Клады римских монет на территории СССР // Свод археологических источников. — М.: Изд-во АН СССР, 1960. — Вып. Г 4-4. — С.72. — № 813.

26. Публікується за виданням: Бучневич В.Е. Записки о Полтаве и ея памятниках. — Изд. 2-е, испр. и доп. — Полтава: Типо-литогр. Губ. правления, 1902. — С.279-285. Раніше публікації окремих частин цього дослідження вміщувалися В.О.Бучневичем у виданнях: Полтавские губернские ведомости. — Г.Полтава. — 1870. — № 16. — С.674-675; Бучневич В. Полтавские подземелья (мины) // Там само. — 1891. — №№ 54,55,73. — С.2; Його ж. Полтавские подземелья // Исторический вестник. — СПб., 1891. — Т.LXII. — Окт. — С.281-284; передрук зі скороченнями: Його ж. Полтавские подземелья // Киевлянин. — К., 1893. — № 272.

© Підготовка до друку та коментарі
Коваленко О.В., Супруненко О.Б.

Бібліографія праць В.Є.Бучнєвича

1881

Пам'ятник на місці отримання Петра Великого в Полтаві // Пчілка — 1881. — № 17.

1882

Записки о Полтаві і її пам'ятниках. — [1-е изд.]. — Полтава: Типогр. І.А. Дохманд, 1882. — 227 + XLIX с. — 1 с. неnum.

Рецл.: Матченко І.В. В.Е.Бучнєвич. Записки о Полтаві і її пам'ятниках. — Полтава, 1882 // КС. — 1883. — Т. VI. — Май. — Бібліографія. — С.161-164.

1883

Свідчення о колоколі Кінського в Полтавському Успенському кафедральному соборі. — Полтава, 1883.

1884

Нескілько слів о донінкі Котляревського в г. Полтаві // КС. — 1884. — Т.Х. — Октябрь. — Ізвестія і заметки. — С.352-353.

Поправка к надписі на іконі в селі Жуках // КС. — 1884. — Т.Х. — Сентябрь. — С.175-177.

1885

Гетьманський город // КС. — 1885. — Т.XL. — Март. — Ізвестія і заметки. — С.578-580.

1886

Колокол "Кінські" // КС. — 1886. — Т.XVI. — Декабрь. — Ізвестія і заметки. — С.747-749.

1889

Заспітний город Глінськ (Роменського уезда) // ПЕВ, ЧН. — 1889. — № 18*. — 15 січня. — С.590-594.

К історії Ніколаївської церкви в г. Ромнах (Замітка). Архієрейська грамота на постріннє Ніколаївської церкви в г. Ромнах в 1748 році // ПЕВ, ЧН. — 1889. — № 11. — 11 лютого. — С.365-367.

Местечко Константинів (Роменського уезда) // ПЕВ, ЧН. — 1889. — № 3. — 1 лютого. — С.86-89.

Пам'ятник Котляревського в Полтаві // КС. — 1889. — Т.XXVI. — Август. — Документи, ізвестія, заметки. — С.550.

Пребування шведського короля в Ромнах // Історичний вестник. — 1889. — № 10. — С.230-231.

1890

Замечательные села и местечки в Роменском уезде // ПГВ. — 1890. — № № 23; 24; 25.

Замечательные села и местечки в Роменском уезде: Перепечатано из №№ 23; 24 и 26 неофициальной части Полтавских Губернских Ведомостей. — Полтава, 1890. — 9 с.

Ромни: Очерк. Перепечатано из № № 3; 4; 5 и 6 неофициальной части Полтавских Губернских Ведомостей. 1890 р. — Полтава, 1890. — 14 с.

1891

Кременчук и посад Крюков // ПГВ. — 1890. — № № 9; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 24; 25.

Полтавські подземелля // ПГВ. — 1891. — № № 53; 54; 55.

1892

Кременчук и посад Крюков. Рецл. на кн. Ф.Ніколаїчика // КС. — 1892. — Май. — Бібліографія. — С.306-309.

1893

К історії Воскресенської церкви в г. Полтаві // ПЕВ, ЧН. — 1893. — № 8. — 15 березня. — С.372-377.

*В журналі помилково надруковано: ч. 17.

Статистическое описание города Полтавы в 1858 году. (Изданено из Журнала Министерства Внутренних Дел за 1861 год, кн.2.) / Изд. Полт. губернск. статистич. комитета. — Полтава: Типогр. губ. правления, 1893. — 31 с.

Церква Спаса Нерукотворенного образа в Полтаві. — Полтава, 1893. — 41 с.

1896

А.Н.Титицєв: [Некролог] // ПГВ. — 1896. — № 17.

А.Н.Титицєв: [Некролог] // ПЕВ, ЧН. — 1896. — № 9. — С.269-271.

1897

К біографії І.П.Котляревского // ПГВ. — 1897. — № 94.

1902

Записки о Полтаві і її пам'ятниках / Составив В.Е.Бучнєвич: (Автор книг о Кременчуку, Ромнах і багатьох інших містах та селах Полтавської губернії). — 2-е изд., испр. и доп. — С планом Полтавської битви и достопримечательностями г. Полтави. — Полтава: Типо-литогр. губернск. правління, 1902. — 449 с.

Рецл.: О.Л. Записки о Полтаві і її пам'ятниках / Составив В.Е.Бучнєвич. — Изд. 2-е, испр. и доп., с планом Полтавської битви и достопримечательностями (sic) г. Полтавы. — Полтава, 1902, in 8, 449 страниц. // КС. — 1902. — Т.ХХХ. — Ноябрь. — Бібліографія. — С.114-123.

1903

Дом воспитания бедных в Полтаве // ПВ. — 1903. — № 223.

І.Ф.Богданович. (К столетию со дня его кончины) // ПВ. — 1903. — № 27.

К біографії І.П.Котляревского // ПВ. — 1903. — 30 серпня. — № 212.

1904

Пребування Карла XII в Ромнах // КС. — 1904. — Март. — Ізвестія і заметки. — С.111-113.

1909

К біографії Александровського парку в Полтаві // ПВ. — 1909. — № 1845.

О пребуванні Карла XII в Жуках // ПВ. — 1909. — 4 липня. — № 1960. — С.2.

Пам'ятник на місці отримання Петра Великого в Полтаві // ПВ. — 1909. — 26 липня. — № 1979. — С.2.

Полтавська старина в отношении ко времени Петра Великого. (Изданено В.Е.Бучнєвичем из статьи Г.П.Давиденского, посетившего Полтаву в 1855 году, напечатанной в "Журнале Министерства Народного Просвещения" 1856 году, февраль, часть LXXXIX, отд. II. — С.133-177. — Полтава: Типогр. Н.М.Старожинского, 1909. — 58 с. — (К 200-му юбилею Полтавської битви).

Страница из истории Полтавской битвы // ПГВ. — 1909. — 9 мая. — № 1939. — С.2.

Церква Спаса Нерукотворенного образа в г. Полтаве в 1844 году и прежде бывшая Преображенская церковь в 1708 году // ПВ. — 1909. — 21 липня. — № 1948. — С.2.

Шведська армія в Переяславі в 1709 году // ПВ. — 1909. — 25 липня. — № 1978. — С.3.

1911

На могиле П.Бодянского // ПВ. — 1911. — № 2634.

1913

Іван Петрович Котляревский // ПВ. — 1913. — № 3257.

К історії Спасо-Преображенської церкви в гор. Полтаві // ПВ. — 1913. — 30 липня. — № 3163. — (Полтавська старина).

Колокол "Кінські" на колокольні Полтавського Успенського кафедрального собору // ПЕВ, ЧН. — 1913. — № 3. — 20 січня. — С.189-193.

Нескілько слів о могилі П.И.Бодянского // ПВ. — 1913. — 29 липня. — № 3138.

Пребування А.В.Суворова в м. Опошнє, Зеньковського уезда // ПВ. — 1913. — 30 липня. — № 3115. — (Полтавська старина).

1916

Село Жуки, Полтавського уезда // Тр. ПУАК. — Полтава: Електрич. типогр. Г.И.Маркевича, 1916. — Вип.14. — С.31-43.

Село Жуки, Полтавського уезда: Отдельный оттиск из XIV выпуск Трудов Полтавской Ученой Академии Комиссии. — Полтава: Электрич. типогр. Г.И.Маркевич, 1916. — 15 с.

1917

Из Полтавской старины. Архнерейская грамота на освящение вновь построенной Соборной Свято-Духовской церкви в г.Ромнах в 1747 году // ПЕВ, ЧН. — 1917. — № 21. — С.1509-1510.

Местечко Решетиловка Полтавского уезда // Тр. ПУАК. — Полтава: [Электрич. типогр. Г.И.Маркевича], 1917. — Вып 15. — С.5-55.

Местечко Решетиловка Полтавского уезда: Отдельный оттиск из XV выпуска Трудов Полтавской Ученой Академии комиссии. — Полтава: Электрич. типогр. Г.И.Маркевича, 1917. — 53 с.

1918

Ильинская ярмарка // Родюкрай. — 1918. — № 3.

1919

Григорий Савич Сковорода // Голос Юга. — 1919. — № 64.

1993

Крестовоздвиженский монастырь // Жук В.Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. — Полтава, 1993. — С.84-104.

Лн: Передрук з другого видання книги В.Бучневича "Записки о Полтаве и ее памятниках".

1996

Село Жуки, Полтавського повіту. — Вид. 2-е, репринтне / Підг. до друку Супруненка О.Б. — Полтава: ВЦ "Археологія", 1996. — 16 с.

Про В.Є.Бучневича

Бучневич Василь Остапович: [Некролог] // Записки Полтавського Наукового при Всеукраїнській Академії наук Товариства. — Вип.ІІ. — Полтава, 1928. — С.ХV.

Бучневич Василь (1860-1928) // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. — Т.1. — Львів, 1993. — С.200.

Бучневич Василь Остапович // Кутинський М. Некрополь України / Дніпро. — 1990. — Ч.6. — С.141.

Бучневич Василь Євстафійович // Пашковский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912. — С.28-29.

Памятная книжка Полтавской губернии на 1910 год. — Полтава, 1910. — С.55.

Село Жуки, Полтавського повіту. — Вид. 2-е, репринтне. — Полтава: ВЦ "Археологія", 1996. — С.16.

© Укладач Моклик В.О.

ЗМІСТ

Передмова	3
Бучневич В.Є. Полтавські підземелля	4
Примітки / Коваленко О.В., Супруненко О.Б.	10
Бібліографія праць В.Є.Бучневича / Укл. Моклик В.О.	14

Наукове видання

Бучневич Василь Євстафійович

ПОЛТАВСЬКІ ПІДЗЕМЕЛЛЯ

Укр. та рос. м.

Серія "Джерела з історії Полтавщини"
Вип. 1.

Підготовка до друку та коментарі
Коваленко Оксана Валентинівна
Супруненко Олександр Борисович
Додаток
Моклик Володимир Олександрович

Полтава
ВЦ "Археологія"
Центр охорони та дослідження пам'яток археології
управління культури Полтавської обласної адміністрації, 1999
Комп'ютерний набір Мочинець Л.М.
Комп'ютерна верстка Тіків О.В.

На першій сторінці обкладинки: Підземний хід кін. XVII-XVIII ст. під Соборним майданом.
Фото Супруненка О., 1979.

На четвертій сторінці обкладинки: Підземелля в районі Круглої площі. Фото Гарніленка С., 1998.

Підг. до друку 12.06.1999 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний Гарнітура Таймс, Петербург. Друк офсетний.
Ум.-друк арк. 1.1. Ум.-фарб. від. 1.2. Обл.-вид. арк. 1.5. Тираж 500 прим. Вид. № 62.
ПП Друкарня "Гротеск", м.Полтава.

КНИГОЗБІРНА
ЦЕНТР АРХЕОЛОГІЇ
Полтавського УН
№ 3961